

Postoje obyvatel ČR a SR k problému životního prostředí

PAVOL FRIČ*

Agentura GfK, Praha

Attitudes of the Czech and Slovak Populations towards the Environmental Problem

Abstract: This article presents the results of the quantitative sociological research which focused on the behaviour of the Czech and Slovak towards environmental problems. The results of the research shows that in both republics the optimistic-technocratic interpretation of the problem prevails. According to the interpretation in favour of atomic energy, scientific and technological development will eliminate all negative aspects induced by the growth of industrial production. The reason behind the unpleasant environmental situation is mostly due to people's indifference. On the other hand and in accordance with the technocratic orientation, the change of morality is considered to be the state's task, thus the real participation in ecological movement and actions is low. The author ends his article with a typological summary of attitudes towards the environmental problem and comments on the differences between the Czech and Slovak opinion.

Sociologický časopis, 1996, Vol. 32 (No. 3: 353-360)

1. Běžná perspektiva nazírání problému životního prostředí

Základní postoj průměrného občana ČR a SR k problému životního prostředí je dán značnou mírou jeho nespokojenosti se současným stavem, optimistickou vírou v možnosti řešení tohoto problému, neochotou k finančním obětem a nízkým stupněm veřejné angažovanosti ve prospěch životního prostředí. Vyplyvá to z výsledků reprezentativního výzkumu postojů obyvatelstva ČR a SR, který začátkem roku 1996 uskutečnila agentura GfK Praha.¹

V náhledu české a slovenské veřejnosti na problém životního prostředí převládá názor, že růst průmyslové výroby a větší čerpání přírodních zdrojů lze provádět i takovým způsobem, aby nedošlo k nenapravitelným škodám na přírodě. Tento názor je cha-

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Pavol Frič, agentura GfK, s. s. r. o., Újezd 40, 118 01 Praha 1, tel. (02) 57 00 76 09, fax (02) 24 51 02 83.

¹) Výzkum realizovala agentura GfK Praha metodou osobních standardizovaných rozhovorů, které podle dotazníku s obyvateli České a Slovenské republiky vedli školení tazatelé této firmy. Dotazník byl zařazen do omnibusového (vícetematického) pravidelného šetření. Pro výběr respondentů byl použit stratifikovaný vícestupňový náhodný výběr (podle W. E. Deminga). Terénní část výzkumu v ČR i SR probíhala v období od 19.-29. 1. 1996. Z 1 400 dotazníků rozeslaných v ČR bylo realizováno 986 rozhovorů (návratnost 70 %). V SR bylo ze 700 rozeslaných dotazníků realizováno 597 (návratnost 85 %). Reprezentativnost výběrových souborů byla sledována na znacích pohlaví, věk a vzdělání. Odchyly od hodnot základního souboru nepřesáhly povolenou toleranci 3 %. Navíc získaná data byla vícefaktorově převážena podle posledních výsledků sčítání lidu ČSÚ k 31. 12. 1992 na reprezentativní soubor 1 000 osob v ČR a 500 osob v SR. Výzkum byl realizován ve spolupráci se Společností pro trvale udržitelný život (STUŽ). Přípravných prací na dotazníku se účastnili: Fedor Gál, Jan Keller, Hana Librová a Eva Vavroušková. Všem patří uznání a poděkování autora.

rakteristický pro tři čtvrtiny obyvatel ČR a 80 % SR. Důvěřivost v potenciální schopnosti státu a techniky uvést do souladu přírodu a růst průmyslové výroby však nesouvisí s tím že by si lidé neuvědomovali hrozby ekologických katastrof anebo ignorovali negativní důsledky rozvoje průmyslu na kvalitu života. Většina obyvatelstva obou republik (ČR 54 %, SR 67 %) má dojem, že kvalita našeho života se vlivem rozvoje průmyslu zhoršuje a pojem „ekologická katastrofa“ nejčastěji spojuje právě s haváriemi různých průmyslových zařízení. Také se nedá říci, že by česká a slovenská populace projevovала vzhledem k problémům životního prostředí nějak zvlášť výraznou nekompetentnost. Např. 70 % obyvatel ČR a dvě třetiny obyvatel SR jsou schopny správně definovat pojem „ozónová díra“.

Jak odhalila hlubší analýza, existují tři faktory, které významně ovlivňují rozložení názorů na problém životního prostředí. Nejsilnějším z nich je faktor osudové lehkovážnosti, který v sobě spojuje jak pocit, že růst průmyslu a stále větší čerpání přírodních zdrojů jsou nevyhnutelné, tak lehkovážné odmítání varovných signálů o možných důsledcích průmyslové expanze. Dalším faktorem je nepřekonaný paternalismus, který nás nabádá spoléhat se jedině na stát a na jím podporovaný a ještě stále na něm silně závislý rozvoj vědy a techniky. Třetím faktorem podmiňujícím názorové spektrum týkající se problému životního prostředí je tradice zděděná po našich předcích, podle které máme považovat za správné a žádoucí úsilí mít se stále lépe, zvyšovat svou životní úroveň a blahobyť, zkrátka mít všeho více.

Tabulka 1. Výsledky faktorové analýzy pohledů na problém životního prostředí

Dominantní proměnná	faktor	procento vysvětlené variance
<i>Česká republika</i>		
1. volná soutěž zaručí zdravé ŽP		
2. růst průmyslu je nevyhnutelný		
3. řeči o škodách na ŽP jsou přehnané	fatální lehkovážnosti	20
4. jedině stát zaručí zdravé ŽP		
5. záchrana ŽP je ve vědě a technice	paternalismu	14
6. vrátit se k tradicím dědů		
7. mít se jako ministři	tradice	12
<i>Slovenská republika</i>		
1. jedině stát zaručí zdravé ŽP		
2. záchrana ŽP je ve vědě a technice	paternalismu	17
4. růst průmyslu beze škod		
5. vrátit se k tradicím dědů		
6. volná soutěž zaručí zdravé ŽP	tradice	14
7. růst průmyslu je nevyhnutelný		
8. řeči o škodách na ŽP jsou přehnané	fatální lehkovážnosti	12
7. mít se jako ministři		
8. majetní berou odpovědnost	bohatství	11

Běžné interpretační schéma společenského vývoje považuje tedy růst průmyslu za plně legitimní proces, který je možné provádět tak šikovně, že problém životního prostředí by

vlastně ani nemusel existovat a to, že existuje je jenom vina špatné státní politiky anebo nedostatečně rozvinuté vědy a techniky, což je vlastně totéž. Z hlediska míry důvěry v tento způsob uvažování o problému životního prostředí lze obyvatele ČR a SR rozdělit do čtyř kategorií.

Tabulka 2. Názor, že problém životního prostředí existuje jenom vinou špatné státní politiky anebo nedostatečně rozvinuté vědy a techniky (v %)

	Česká republika	Slovenská republika
zcela odmítá	7	6
spíše odmítá	18	25
spíše akceptuje	18	14
zcela akceptuje	57	55

Nositelé běžné, optimisticko-technokratické interpretace problému životního prostředí jsou tedy ve výrazné většině. Alternativní pohled, odmítající ekonomický růst i spásnou roli státu a techniky v procesu řešení problému životního prostředí je ve větší nebo menší míře vlastní jenom jedné čtvrtině obyvatelstva ČR a necelé třetině SR.

2. Postoje k řešení problému životního prostředí

V hodnocení stavu svého životního prostředí pocituje většina obyvatel ČR a SR nespokojenost (ČR 56 %, SR 59 %) a jenom velmi malá část lidí (ČR 6 %, SR 7 %) se domnívá, že žije ve zdravém životním prostředí. Nespokojenost převládá i se způsobem řešení ekologických problémů, přičemž tato nespokojenost je namířena především vůči chování ostatních lidí a vůči státní ekologické politice.

Téměř tři čtvrtiny (73 %) obyvatelstva ČR i SR považují lhostejnost lidí za hlavní příčinu neuspokojivého řešení problému životního prostředí. Proto je v obou republikách obecně uznávaným názorem, že pro zachování přírody a únosného životního prostředí je nutné změnit morálku lidí a jejich celkový přístup k životu. Za lhostejným postojem k přírodě se zpravidla skrývá materiální, konzumní hodnotová orientace. Výsledky výzkumu však „paradoxně“ přinášejí zjištění, že orientace na materiální hodnoty je v české i slovenské populaci výrazně menšinová. Většina dotázaných deklarovala jako žádoucí a motivující právě ty hodnoty, které jsou v souladu s citlivým postojem k životnímu prostředí. Když pomíneme možnost, že veřejnost se ve svém názoru na řešení problému životního prostředí fatálně mylí, potom jako pravděpodobná přicházejí v úvahu dvě vysvětlení daného paradoxu.

Za prvé, občané svou materiální a konzumní orientaci skrývají, resp. snaží se vypadat lépe než ve skutečnosti. Na podporu tohoto vysvětlení lze uvést např. zjištění, že většina dotázaných (59 % ČR a 80 % SR) se více nebo méně ztotožňuje s názorem, že všichni by se měli mít alespoň tak dobře jako ministři. Ochota většiny lidí dělat něco pro zlepšení svého životního prostředí je sice značná, ale praktická realizace této ochoty končí na hranici, za kterou by je to mělo finančně něco stát. Převážná část populace obou zemí (ČR 51 %, SR 70 %) též nesouhlasí s takovým řešením problému životního prostředí, které by se dělo na úkor životní úrovně obyvatelstva.

Za druhé, občané si proekologické hodnoty skutečně cení nejvýše, ale charakter společenského prostředí, ve kterém se odehrává jejich každodenní život, jim nedovoluje tyto hodnoty uplatňovat. Tlak každodenních starostí a vžitých společenských pravidel

může nutit běžného člověka, aby se příliš neohlížel na své ideály a velké hodnoty a přizpůsobil se společensky průchodným vzorům chování. Podle zjištění z jiného výzkumu GfK [Frič 1995], v životních strategiích obyvatel ČR i SR skutečně výrazně převládá opatrnost, snaha nebýt nápadný a žít tak jako ostatní, jen aby se člověk nedostal do problémů. Vztah mezi deklarovanou hodnotovou orientací a skutečným chováním nemusí být tedy jednoznačný, což nakonec také potvrdila hlubší analýza tohoto vztahu i v našem případě. Deklarovaná orientace konkrétního občana ČR a SR na materiální nebo proekologické hodnoty má na jeho ekologické chování jenom velmi mírný vliv a ještě v menší míře souvisí s tím, jak dotyčný občan problém životního prostředí interpretuje a jaké řešení pro něj navrhuje.²

Tabulka 3. „Které hodnoty pro vás reprezentují ‚lepší život‘, ale zatím jsou pro vás nedostupné?“
(respondenti mohli uvést 3 odpovědi, údaje v %)

	Česká republika	Slovenská republika
1. mít chatu	3	5
2. nemuset pracovat	4	4
3. mít vybavení domácnosti	7	10
4. koupit si pořádný vůz	9	9
5. mít hodně přátel	9	18
6. mít čas na koníčky	11	11
7. bydlet ve vlastním domku	15	19
8. cestovat po světě	21	20
9. mít práci, která mě baví	25	46
10. žít klidně bez nervozity	36	50
11. žít bez obav o bezpečnost	42	43
12. mít zdravé životní prostředí	43	35

Paradoxním se také může zdát zjištění, že obyvatelé ČR i SR se na jedné straně hlásí k technokratickému chápání problému životního prostředí, které jeho řešení vkládá do rukou techniky a státu a na druhé straně jeho řešení vidí v humanistické poloze morální obrody svých spoluobčanů. Vysvětlení tohoto rozporu spočívá ve zjištění, že jak morální obrodu, tak státní ingerenci považují obyvatelé ČR a SR za jeden a týž faktor řešení problému životního prostředí. Jinými slovy i změna morálky lidí se jim jeví jako státní úkol.

Dvě třetiny obyvatel ČR projevily nespokojenost s tím, jak se náš stát stará o přírodu a životní prostředí a polovina se domnívá, že za neuspokojivé řešení ekologických problémů je odpovědná současná vláda. Větší část (47 % : 39 %) neuznává tezi, že podstatné zlepšení životního prostředí v ČR lze dosáhnout tehdy, až se naše hospodářství dostane na úroveň zemí západní Evropy. Obyvatelé ČR požadují na státu, aby s jeho řešením začal ihned, a to hlavně formou zavedení přísnějších zákonů a přijetím legislativních úprav posilujících pravomoci obcí a státu.

²) Korelace mezi jednotlivými proměnnými reprezentujícími ekologické chování, interpretační rámec problému životního prostředí a hodnotové orientace ani v jediném případě nepřekročily hodnotu 0,15 korelačního koeficientu na hladině významnosti 0,001.

Tabulka 4. Výsledky faktorové analýzy navrhovaných způsobů řešení problému životního prostředí

Dominantní proměnná	faktor	procento vysvětlené variance	
		ČR	SR
1. posílit pravomoci obcí	legislativní účinnosti	26	24
2. přísnější zákony			
3. změnit morálku lidí			
4. posílit pravomoci státu			
5. i za cenu snížení životní úrovně	strukturní priority	15	14
6. snížit energetickou náročnost			
7. orientace na atomovou energii	technické řešitelnosti	13	13
8. řešit, až budeme na úrovni Západu			

Faktorová analýza potvrdila, že v názorech obyvatel obou republik na řešení problému životního prostředí hraje nejdůležitější roli faktor důvěry v účinnost legislativních opatření. Druhým nejsilnějším faktorem je faktor strukturní priority, který se projevil v návrhu, aby byl problém životního prostředí řešen prioritně, např. takovým opatřením, jako je snížení energetické náročnosti hospodářství. Posledním významným faktorem ovlivňujícím rozložení názorů na řešení problému životního prostředí je faktor víry v jeho technickou řešitelnost, který dobře koresponduje s obecným pojmáním tohoto problému v české a slovenské veřejnosti.

3. Připravenost obyvatelstva veřejně se angažovat ve prospěch ekologických problémů

V souladu se svým technokratickým přístupem k problému životního prostředí se drtivá většina obyvatel ČR a SR nijak veřejně neangažuje ve prospěch jeho řešení. Nespokojenost se současným stavem tohoto problému se však promítá do poměrně vysoké míry jejich potenciální mobilizace, tj. ochoty zapojit se do různých protestních akcí.³ Tedy do ochoty nekonvenčním, alternativním způsobem zasahovat do politiky a rozhodovacího procesu. Prostor pro alternativní způsob ovlivňování rozhodnutí týkajících se řešení problému životního prostředí poskytují občanům různá ekologická hnutí a dobrovolné organizace, které se zpravidla vyznačují i alternativním (antitechnokratickým) pohledem na tento problém i na způsob jeho řešení. V tomto rozporu mezi pohledy ekologických aktivistů a většiny veřejnosti na problém životního prostředí tkví jedna z hlavních příčin, proč mobilizace lidí zůstává spíše v potenciální poloze a reálná účast obyvatelstva na akcích ekologických hnutí je nízká.

Druhou závažnou příčinou, která oslabuje připravenost obyvatel ČR a SR veřejně se angažovat ve prospěch životního prostředí, je uzavřenost, resp. nedostupnost prostoru, který pro jejich participaci ekologická hnutí vytvářejí. Nelze totiž nevidět další rozpor a to mezi poměrně velkým mobilizačním potenciálem těchto hnutí na straně jedné (67 % obyvatel ČR a 69 % SR sympatizuje s organizacemi hnutí zelených, ale jinak je nepodporuje) a nízkou mírou těch, kteří se stali cílem intenzivní mobilizační kampaně ekolo-

³) Pro srovnání: ve Velké Británii v roce 1991 by bylo ochotno účastnit se protestní demonstrace 14 % obyvatel této země. V ČR a SR je tento podíl dvojnásobný (ČR 30 %, SR 31 %). Údaj za Velkou Británii byl čerpán z [Jowell et al. 1993].

gických hnutí. S názory a výzvami ekologických hnutí se lidé nejčastěji setkávají v obecné masmediální rovině (v televizi, rozhlasu nebo v tisku se alespoň jednou s nimi setkala 53 % obyvatel ČR a 71 % SR). Na lokální úrovni se terčem mobilizační kampaně stává jenom zlomek populace obou republik (do osobního kontaktu s ekologickými aktivisty se dostaly 4 % obyvatel ČR a 6 % SR), což je v přímém rozporu s často proklamovaným heslem ekologických hnutí: „Mysli globálně, jednej lokálně!“. Nedostatečná nabídka akcí pořádaných ekologickými organizacemi a nedostatek informací o nich se i samotným občanům jeví jako nejvýznamnější bariéra v jejich nekonvenční participaci na řešení problému životního prostředí. Většina z nich (ČR 53 % a SR 51 %) si stěžuje, že v místě bydliště nemají dostatek příležitostí k účasti na akcích hnutí zelených anebo jim chybějí informace o těchto akcích (ČR 62 % a SR 59 %). Na nízkou lokální aktivitu, resp. na řídkou lokální síť organizací hnutí zelených poukazuje i zjištění, že jenom 7 % obyvatel ČR a 10 % SR má ve své obci alespoň jednoho známého, který je aktivistou některého ekologického hnutí.

Zvláště je potřebné připomenout alespoň jednu bariéru, která občanům brání ve větší míře nekonvenčním způsobem participovat na rozhodování o řešení ekologických problémů. Touto bariérou jsou obavy z toho, aby se nezapletli s policií (ČR 34 %, SR 36 %). Kromě zviditelnění radikálních akcí zelených hnutí k této obavě v ČR pravděpodobně přispělo i zařazení některých ekologických hnutí na seznam extrémistických organizací ministerstvem vnitra.

Velikost mobilizačního potenciálu ekologických hnutí je umenšována i nekompetentností obyvatelstva reálně posoudit svůj vztah k těmto hnutím. Většina obyvatel ČR i SR sice souhlasí jak s cíli (ČR 74 %, SR 75 %), tak s prostředky, které tato hnutí k dosažení svých cílů používají (ČR 51 %, SR 61 %), ale zároveň většina obyvatel obou zemí nezná název žádné ekologické organizace (ČR 67 %, SR 65 %) a ani si neumí vzpomenout alespoň na jednu osobnost reprezentující hnutí zelených (ČR 96 %, SR 88 %).

4. Shrnující typologie postojů k problému životního prostředí⁴

Typ „ekologický radikál“ – ČR 10 %, SR 33 %

Vyznačuje se ekologicky citlivějším viděním problematiky životního prostředí, plně se identifikuje se snahami a záměry hnutí zelených. Na druhé straně nelze říci, že by tento typ ve svém osobním životě mohl sloužit za vzor „proekologického chování“. Svoje osobní potřeby totiž nemíní nijak výrazněji omezovat a odmítá i ta řešení problémů životního prostředí, která by mohla znamenat snížení životní úrovně obyvatelstva. Jeho ekologický radikalismus se projevuje spíše ve výrazně nadprůměrné ochotě zmobilizovat se do různých protestních akcí namířených proti ničení přírody. Proto ani nepřekvapuje, že nositeli tohoto typu jsou častěji mladí lidé ve věku od 14 do 25 let. Častější výskyt ekologického radikalismu byl zaznamenán také ve velkých městech s více než 100 000 obyvateli.

⁴) Výběr proměnných pro shrnující typologii byl proveden na základě výsledků faktorové analýzy jednotlivých dimenzí postojů k problému životního prostředí: interpretační rámec, ekologické chování, míra mobilizace, charakter navrhovaného řešení a vztah k ekologickým hnutím. Pro získání výsledné typologie byla použita metoda klastrové analýzy.

Typ „vyhraněný tradicionalista“ – ČR 11 %, SR 12 %

Je protipólem radikálního postoje – míra jeho mobilizace ve prospěch životního prostředí je mizivá, nesouhlasí ani s cíli, ani se způsoby, které ekologická hnutí pro jejich dosažení používají. Růst průmyslové výroby považuje sice za nevyhnutelný, ale věří, že problém životního prostředí se nám podaří vyřešit tím, že se vrátíme k hodnotám a tradicím našich otců a dědů. Nejschůdnější cesta k tomuto cíli podle něj vede přes úpravu právního systému a hlavně prostřednictvím zvýšení pravomocí státu. Ekologickou citlivost demonstruje vlastním ekologicky šetrným chováním. K „ekologickému tradicionalismu“ se hlásí především staří lidé nad 66 let, lidé se základním vzděláním a obyvatelé malých vesnic.

Typ „ekologický ignorant“ – ČR 6 %, SR 3 %

Ekologická problematika jako by pro něj neexistovala. Neuvažuje o ní, a proto není schopen zaujmout k ní vyhraněné stanovisko. Veřejně se ve prospěch přírody neangažuje a nepátrá ani po bariérách, které mu v tom brání. Odmítá však nařčení z lenosti. V jeho řadách vysoce převažují ženy nad muži a ve zvýšené míře se v nich vyskytují také staří lidé nad 66 let.

Typ „vlažný tradicionalista“ – ČR 73 %, SR 52 %

Reprezentuje vnitřně rozporný postoj opřený na jedné straně o „tradiční“, technokraticko-optimistickou vizi řešení problému životního prostředí, která předpokládá, že atomová energie spolu s rozvojem vědy a techniky dokáže eliminovat negativní vlivy ekonomického růstu. Na druhé straně jsou pro tento typ postoje charakteristické značné sympatie k cílům i aktivitám ekologických hnutí, které mají největší výhrady právě k technokratickým přístupům k různým ekologickým problémům. Z důvodů nedostatku příležitostí, informací a času je však ochota lidí tohoto typu účastnit se akcí ekologických hnutí jenom vlažná a většinou končí u odhodlání podepsat petici. Typ vlažného tradicionalisty je charakteristický především pro lidi středního věku. Obzvláště je rozšířen mezi středoškoly a vysokoškoly.

5. Rozdíly mezi obyvateli ČR a SR v postojích k problému životního prostředí

Výsledky výzkumu prokázaly výraznou shodu mezi obyvateli České a Slovenské republiky v jejich postojích k životnímu prostředí. Zaznamenané rozdíly nejsou ani tak výsledkem rozdílné národní mentality, ale plynou spíše z rozdílné ekonomické a politické situace v těchto zemích. V SR lidem více chybějí hodnoty všední pohody. Vzhledem k aktuální společensko-politické situaci touha po nich nedochází svého naplnění. Např. mít práci, která člověka baví, chce, ale nemá 46 % obyvatel SR, ale jenom 25 % obyvatel ČR. Žít klidně bez nervozity chce, ale zatím nemůže, polovina populace SR a jenom 36 % populace ČR. Na Slovensku panují větší obavy z hospodářského úpadku (SR 54 %, ČR 43 %). Obyvatelstvo SR klade větší důraz na zvýšení životní úrovně, a tedy projevuje větší neochotu řešit ekologické problémy na úkor životní úrovně (SR 70 %, ČR 51 %).

Vyšší míru ekologického radikalismu na Slovensku lze spatřovat ve větší popularitě alternativního způsobu nazírání na problém životního prostředí (SR 31 %, ČR 25 %). Tento jev pravděpodobně souvisí s obecně vyšší mírou radikalizace slovenské populace, s větší nespokojeností s tím, jak se lidem daří po listopadu 1989 (SR 54 %, ČR 45 %) i s intenzivnějšími pocity zhoršování ekologické situace (SR 67 %, ČR 54 %).

PAVOL FRIČ absolvoval katedru sociologie na Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě. Do roku 1990 působil ve Slovenské akademii věd, kde se věnoval participativnímu prognózování, obecné teorii a výzkumu sociálních problémů. V letech 1991-92 pracoval jako zástupce ředitele Ústavu pro sociální analýzu na Univerzitě Komenského. Od konce roku 1992 působí v Institutu sociologických studií UK v Praze, kde přednáší problematiku sociálních problémů a sociálních hnutí. Současně pracuje jako vedoucí sociálního výzkumu v marketingové agentuře GfK Praha. V poslední době se také věnuje výzkumu neziskových organizací a je koordinátorem dlouhodobého projektu výzkumu neziskového sektoru v ČR.

Literatura

Frič, Pavol 1995. *Životní styl*. Praha: GfK Praha.

Jowell, R., L. Brock, G. Prior, B. Taylor (eds.) 1993. *British Social Attitudes, the 9th report 1992/93 Edition*. Cambridge: Cambridge University Press.